

ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ; Ή ΠΩΣ ΜΕΤΑΦΡΑΖΕΤΑΙ;

Αρης Αλεξάκης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ:

Ένα σύνηθες περιστατικό, όπου μια ξένη σπουδάστρια της ελληνικής γλώσσας διαπράττει, μιλώντας, μια μεταφραστική αδεξιότητα, οδηγεί στη διαπίστωση ότι, στο συγκεκριμένο σημείο του λόγου της, δεν χρησιμοποίησε τη μοναδική λέξη που επιβαλλόταν να χρησιμοποιήσει. Η λέξη αυτή λειτουργεί επομένως ως *terminus technicus*, μολονότι η γλώσσα της σπουδάστριας δεν είναι, βεβαίως, τεχνική.

Εξετάζοντας το περιστατικό από τη σκοπιά της μετάφρασης διαπιστώνουμε ότι η ορολογία δεν εξαντλείται στα "τεχνικά" κείμενα: πέρα από την επίσημη και εμφανή ορολογία, υπάρχει και μια ανεπίσημη, μη εμφανής ορολογία που ενδέχεται να ελλοχεύει, με διαφορετικές απαιτήσεις, και στα πλέον "αθώα" κείμενα... Επομένως η συνήθης αντιμετώπιση της ορολογίας απλώς ως πρόσθετου μεταφραστικού προβλήματος, αλλά σαφώς εντοπισμένου στα τεχνικά κείμενα, είναι ανεπαρκής. Πρόβλημα ορολογίας τίθεται σε όλα τα κείμενα, αλλού επισήμως αλλού ανεπίσημως και χρήζει της ανάλογης εκάστοτε αντιμετώπισης.

RÉSUMÉ

Une étudiante en grec-langue étrangère commet, en parlant, la maladresse de ne pas utiliser un mot, le seul qui convenait dans telle partie de son discours. Cela montre que le mot en question fonctionne en l'occurrence comme un terme technique bien que le discours de l'étudiante ne dépasse pas les limites du langage courant.

Vu sous l'angle de la traduction, ce fait nous oblige à constater que la terminologie n'est pas l'aparage des textes dits techniques, et qu'au-delà de cette terminologie officielle et facile à détecter, il y en a une autre, beaucoup plus discrète, qui fait partie de la langue courante, qui a ses propres exigences, pose ses propres problèmes et demande une vigilance toute particulière de la part du traducteur.

Ο ΕΙΣΑΓΩΓΗ

0.1. Θα ασχοληθούμε με ορολογία, θα ασχοληθούμε και με μετάφραση. Σκοπός μας είναι να διερευνήσουμε μια πτυχή της μετάφρασης, που σχετίζεται με την ορολογία. Όχι μια πτυχή της ορολογίας. Φυσικά, μιλώντας για τη μια θα μιλήσουμε υποχρεωτικά και για την άλλη. Ωστόσο δεν θα ήταν άσκοπο να υπενθυμίσουμε από την αρχή ότι άλλο είναι η ορολογία, άλλο η μετάφραση της ορολογίας και άλλο η ορολογία στη μετάφραση. Ο λόγος της υπενθύμισης είναι ότι εμείς οι μεταφραστές εύκολα μπορούμε να παρασυρθούμε και να περιορίσουμε με το μυαλό μας την ορολογία στο πλαίσιο των δικών μας αναγκών. Έτσι λοιπόν, η ορολογία είναι ένα εργαλείο για τη διατύπωση επιστημονικού λόγου, και τελεί

υπό καθεστώς τελείως ανεξάρτητο από τη μετάφραση. Η μετάφραση της ορολογίας είναι μια ανάγκη που έχει πάρει εντυπωσιακές διαστάσεις στην εποχή μας, για προφανείς λόγους. Με αυτήν ασχολούνται οι ορολόγοι σε συνεργασία με επιστήμονες κάθε ειδικότητας. Τέλος, όταν συμβαίνει ο επιστημονικός λόγος να αποτελεί μετάφρασμα, τότε και η ορολογία άπτεται της μετάφρασης, και τον λόγο έχει ο μεταφραστής. Εδώ, ο μεταφραστής θα ασχοληθεί με μια πολύ ιδιότυπη μορφή της σχέσης μεταξύ μετάφρασης και ορολογίας, με μια ακραία μορφή της, με την περίπτωση δηλαδή όπου δεν υπάρχει σε ένα κείμενο ούτε ένας τεχνικός όρος! Οπότε και η σχέση θα έπρεπε να είναι ανύπαρκτη. Θα δούμε ότι όχι μόνο ανύπαρκτη δεν είναι, αλλά και ότι αυτό που μοιάζει με παραδοξολογία αποτελεί αντιθέτως ένα τρέχον φαινόμενο, το οποίο μάλιστα δεν απλοποιεί καθόλου τη ζωή του μεταφραστή.

0.2. Προηγουμένως όμως, να σας δώσω και τους κανόνες του παιχνιδιού. Πρώτα πρώτα, αφού θα γίνει λόγος για μετάφραση, θα πρέπει να δηλωθεί εξ αρχής ότι, στα παραδειγματά μας, οι εμπλεκόμενες γλώσσες θα είναι, πέρα από την ελληνική, πρωτίστως η γαλλική, και πολύ λιγότερο η αγγλική, η ισπανική, η ιταλική... Κατά δεύτερο λόγο, μοιραία θα αναφερθούμε σε τεχνικά κείμενα. Εδώ, η επισήμανση είναι ότι ξεχωρίζουμε τα κείμενα αυτά από τα άλλα, για λόγους καθαρά μεθοδολογικούς, μολοντί βεβαίως δεν υπάρχουν στεγανά ανάμεσα στα τεχνικά κείμενα, στα κείμενα καθημερινού λόγου ή ακόμη και στα λογοτεχνικά. Αυτό, φαντάζομαι, μπορεί να το επιβεβαιώσει η πείρα του καθενός⁽¹⁾. Τρίτος κανόνας είναι ότι λέγοντας ορολογία νοούμε πάντοτε και τη φρασεολογία. Στα παραδείγματα επομένως που θα χρησιμοποιήσουμε, πέρα από τις λέξεις, περιλαμβάνονται και φράσεις, γεγονός που δεν θα πρέπει να ξενίσει τον αναγνώστη. Τέλος, όσον αφορά το υλικό που χρησιμοποιήθηκε σ'αυτή τη μελέτη, προέρχεται ολόκληρο από παρατηρήσεις που έγιναν σε συνθήκες πραγματικής εργασίας. Ως κύριο δε βιβλιογραφικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε η *Stylistique comparee du francais et de l'anglais*, των Vinay και Darbelnet⁽²⁾. Πρόκειται για ένα έργο γραμμένο από γλωσσολόγους, που γνωρίζουν όμως καλά, από πρώτο χέρι, τη μεταφραστική πράξη, και απευθύνονται σε μεταφραστές. Έτσι, το βιβλίο αυτό προσφέρει ουσιαστική βοήθεια: βάζει τάξη στο χάος των φαινομένων που προκύπτουν από τη συνάντηση –παρά λίγο να πω τη σύγκρουση– δύο γλωσσών στη μετάφραση, τα καταγράφει, τα περιγράφει και, παρά την κάποια ηλικία του, παρά και τις επιφυλάξεις που μπορεί να έχει κανείς για την κάπως μηχανική εικόνα της μετάφρασης που δίνει, αποτελεί θαυμάσιο εργαλείο στα χέρια του μεταφραστή· γιατί και η εμβέλειά του υπερβαίνει το ζεύγος των γλωσσών που αναφέρονται στον τίτλο του.

Και τώρα στο θέμα μας.

1 ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ, ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

1.1. Προκειμένου για τη μετάφραση των τεχνικών κειμένων, κυκλοφορεί ευρέως η εντύπωση ότι είναι θέμα ορολογίας. Αυτή η έμμεσα διατυπωμένη ταυτότητα (τεχνική μετάφραση = ορολογία) μπορεί να σημαίνει δύο τινά: ή ότι αρκεί να έχει κανείς στη διάθεσή του την ορολογία ενός τεχνικού κειμένου στις δύο εκάστοτε εμπλεκόμενες γλώσσες για να έχει λύσει το μεταφραστικό του πρόβλημα· ή, αντίστροφα (αφού αν $\alpha = \beta$, τότε και $\beta = \alpha$), ότι η ορολογία είναι υπόθεση της μετάφρασης των τεχνικών κειμένων, και εκεί εξαντλούνται οι μεταφραστικές της αρμοδιότητες. Το ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά –απλοϊκά θα έλεγα– είναι μάλλον προφανές. Συγκεκριμένα, για ό,τι αφορά το πρώτο από τα δύο ενδεχόμενα που αναφέραμε, όποιος ασχολείται με τη μεταφραστική πράξη ξέρει ότι ο μεταφραστής που έχει στη διάθεσή του την ορολογία ενός τεχνικού κειμένου, απλώς έχει λύσει το σχετικό πρόσθετο πρόβλημα που παρουσιάζει το κείμενό του. Κατά τα άλλα έχει να αντιμετωπίσει ολόκληρο το πολύπλοκο φάσμα των μεταφραστικών δυσκολιών που παρουσιάζουν όλα τα κείμενα, δυσκολιών που οφείλονται στην υποχρέωση που έχει ο μεταφραστής, σε κάθε του βήμα, να παίρνει και μια απόφαση. Με εξαίρεση ακριβώς τους τεχνικούς όρους, για τους οποίους δεν του πέφτει λόγος.

1.2. Όσον αφορά, τώρα, το δεύτερο ενδεχόμενο, ότι δηλαδή η ορολογία είναι θέμα τεχνικών κειμένων και ως εκεί εξικνούνται οι αρμοδιότητές της, μπορεί και αυτό να σημαίνει δύο τινά: πρώτον ότι ένα μη τεχνικό κείμενο δεν περιέχει τεχνική ορολογία, πράγμα που όπως είπαμε (0.2) δεν ευσταθεί, τη στιγμή μάλιστα που όλο και περισσότεροι όροι κατακλύζουν καθημερινά τον όλο και πιο τεχνοκρατούμενο καθημερινό μας λόγο, σε σημείο πια που αυτός κινείται με τη μεγαλύτερη άνεση από το *υδραυλικό τιμόνι* στον *εκτυπωτή λέιζερ*, περνώντας μέσα από την *τρύπα του όζοντος*... Δεύτερον, το ενδεχόμενο αυτό μπορεί να σημαίνει ότι σε ένα κείμενο τελείως απαλλαγμένο από τεχνική ορολογία, ο μεταφραστής μπορεί να είναι ήσυχος ότι έχει να αντιμετωπίσει ένα πρόβλημα λιγότερο, το πρόβλημα, ακριβώς, της ορολογίας. Τούτο δω το τελευταίο –και τόσο βολικό– συμπέρασμα αποτελεί το υπό διερεύνηση θέμα, όπως ήδη ανέφερα. Προτίθεμαι δηλαδή να αναζητήσω ποια μπορεί να είναι η σχέση –αν φυσικά υπάρχει τέτοια σχέση– ανάμεσα σε ένα κείμενο τρέχουσας γλώσσας αποδεδειγμένα απαλλαγμένο από κάθε τεχνικό όρο, και σε αυτό που συνήθως αποκαλούμε ορολογία: να αναζητήσω εξάλλου και τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η ενδεχόμενη αυτή σχέση στη δουλειά του μεταφραστή.

1.3. Η διερεύνηση που επιχειρώ δεν αποτελεί αφηρημένη θεωρητική αναζήτηση. Αφορμή για τον προβληματισμό στάθηκε το ακόλουθο περιστατικό, που συνέβη σε τάξη διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης γλώσσας, στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων: στον

πίνακα βρίσκεται γραμμένο το καινούριο λεξιλόγιο του μαθήματος, που έχει ήδη σχολιαστεί, και οι σπουδαστές έχουν κληθεί να το χρησιμοποιήσουν μέσα σε δικές τους προφορικές προτάσεις. Ανάμεσα στις λέξεις του πίνακα περιλαμβάνονται το ουσιαστικό "ταχυδακτυλουργός" και το ρήμα "πολλαπλασιάζω". Κάποιος φοιτητής, συνδυάζοντάς τις σε μια πρόταση, λέει: "Ο ταχυδακτυλουργός πολλαπλασιάζει τα κουνέλια". Οπότε ο καθηγητής, που συμπίπτει να είναι ο γράφων, θέλοντας να συνεχίσει την κουβέντα γύρω στις ίδιες λέξεις, ρωτάει την τάξη: "Μήπως ξέρει κανείς ποιος πολλαπλασίασε τα πέντε ψωμιά και τα δύο ψάρια;" Και αμέσως μια Ιταλίδα σπουδάστρια σηκώνει το χέρι: –Ο Ιησούς. Η απάντηση είναι προφανώς ορθή· πραγματολογικά ορθή όμως, όχι γλωσσικά. Γιατί εμείς, στον τρέχοντα καθημερινό ελληνικό λόγο, όταν πρόκειται να αναφερθούμε στον ιδρυτή της χριστιανικής θρησκείας, δεν συνηθίζουμε να χρησιμοποιούμε το βαπτιστικό του όνομα, όπως οι Ιταλοί, που πολύ εύλογα λένε "Gesù", αλλά λέμε "ο Χριστός" ή το πολύ πολύ "Ο Ιησούς Χριστός"⁽³⁾. Εν πάση περιπτώσει, εγώ, "ο Χριστός" περίμενα να ακούσω όταν έκανα την ερώτηση, ξενίστηκα με την απάντηση, και μετά από ένα – δυο αμήχανα δευτερόλεπτα εξήγησα...

1.4. Το περιστατικό αυτό το ανέφερα γιατί η διδασκαλία μιας γλώσσας ως ξένης είναι διαδικασία πολλαπλώς ενδιαφέρουσα. Ενδιαφέρουσα για τη διδακτική επιστήμη· ενδιαφέρουσα και για τη μεταφραστική επιστήμη. Γιατί ο διδασκόμενος οπωσδήποτε θα μεταφράσει από τη μητρική του στη γλώσσα που μαθαίνει. Αυτή η πηγαία τάση που έχει είναι αδύνατο να ελεγχθεί ή να εμποδιστεί. Και μάλιστα όσο λιγότερο γνωρίζει τη γλώσσα που μαθαίνει, τόσο περισσότερο μεταφράζει προς αυτήν. Αλλά μη γνωρίζοντας επαρκώς τη γλώσσα προς την οποία μεταφράζει, είναι ο ίδιος ανεπαρκής μεταφραστής. Και γι' αυτό εξόχως ενδιαφέρων. Γιατί οι ανεπαρκείς αυτές μεταφράσεις –από ανεπαρκείς έως, ενίοτε, και τερατώδεις– είναι άκρως αποκαλυπτικές και για τη διαδικασία της μετάφρασης και για τη διδασκαλία της ξένης γλώσσας. Για τη διδασκαλία, εν προκειμένω, της ελληνικής γλώσσας, ενδιαφέρον παρουσιάζουν, λόγου χάρη, κάτι μεταφράσεις του τύπου: "Θέλω να ο Γιάννης έρθει να με δει", ή ακόμα καλύτερα, "Χαίρομαι να ο Γιάννης έρθει να με δει". Για τη διαδικασία της μετάφρασης, σημαντικό είναι το περιστατικό που περιέγραψα πιο πάνω, όπου η Ιταλίδα σπουδάστρια μετέφρασε το Ιταλικό "Gesù", αποκαλύπτοντάς μας έτσι κάτι που μόνο διαισθητικά γνωρίζαμε, ότι εμείς δεν μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε, ότι είμαστε υποχρεωμένοι να πούμε "ο Χριστός", ότι "Gesù" μπορεί να *σημαίνει* "Ιησούς", πρέπει ωστόσο απαραίτητα να *μεταφραστεί* "Χριστός". Έτσι, έχουμε και την απάντηση στο ερώτημα που θέτει ο τίτλος μας.

1.5. Το παράδειγμα αυτό, φυσικά δεν είναι το μόνο: πρόσφατα κάποιος ξένος διπλωμάτης, που χειριζόταν την ελληνική γλώσσα με εντυπωσιακή άνεση και ορθότητα, είπε εντούτοις κάποια στιγμή: "Να σας δώσω το τηλέφωνο της οικίας μου". Οπότε και η εντύπωση της τελειότητας κατέρρευσε. Γιατί εμείς την οικία μας έχουμε να την πούμε "οικία" πάνω από πενήντα χρόνια. Εμείς "σπίτι μας" τη λέμε πια την οικία μας. Η λέξη μπορεί να εξακολουθεί να υπάρχει, μπορεί πολλοί από μας να τη χρησιμοποιούμε συντετημημένη, "οικ.", στο καρνέ του τηλεφώνου μας, αλλά το σπίτι μας, "σπίτι" το λέμε... Και, βεβαίως, κοντά σ' αυτά τα πραγματικά περιστατικά, θα μπορούσε να φανταστεί κανείς ένα σωρό άλλα παραδείγματα. Ποιος από μας δεν θα ξενιζόταν ή ακόμη ποιος θα καταλάβαινε με την πρώτη τον συνομιλητή του που θα του μιλούσε, σαν να ήταν απόλυτα φυσικό, για "πεθαμένη θάλασσα" ή για "κόκκινη θάλασσα" ή για "άσπρο βουνό";⁽⁴⁾

1.6. Και εδώ ακριβώς εστιάζεται το πρόβλημα: όλες αυτές οι λέξεις ή οι φράσεις, που η χρήση τους είναι επιβεβλημένη από τη γλώσσα, μολονότι υπάρχει, σε κάθε περίπτωση, και άλλος τρόπος να λεχθεί το ίδιο πράγμα, δεν λειτουργούν κατά τρόπο τελείως ανάλογο με τους τεχνικούς όρους; Στην περίπτωση της Ιταλίδας σπουδάστριάς, ή του Γάλλου διπλωμάτη, κάθε μια από τις λέξεις "Χριστός" ή "σπίτι" δεν αποτελεί και έναν *terminus technicus*;

2 ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

2.1. Ναι, αλλά αυτό ανοίγει έναν αρκετά φουρτουνιασμένο ορίζοντα εμπρός στον μεταφραστή. Αίφνης διαπιστώνεται ότι υπάρχει μια πραγματικότητα, που θα μπορούσαμε να την πούμε Ορολογία της Γενικής Γλώσσας (ΟΓΓ), πραγματικότητα πολύ ευρύτερη από την τεχνική ορολογία (ΤΟ) και που, μέχρι στιγμής, μόνο διαισθητικά και τυχαία αντιμετωπίζεται στο χώρο της μετάφρασης. Ασφαλώς και για την τεχνική ορολογία κάτι πρέπει να σημαίνει το γεγονός ότι, από ανεξάρτητος εταίρος της μετάφρασης, βρίσκεται τώρα στον πυρήνα ενός πολύ ευρύτερου γλωσσικού φαινομένου. Αλλά αυτή είναι προς το παρόν μια θεωρητική διαπίστωση που δεν φαίνεται να έχει σπουδαίες επιπτώσεις στην πράξη. Οπωσδήποτε η περαιτέρω διερεύνηση του θέματος, από αυτή τη σκοπιά, αφορά πρωτίστως τον ορολόγο, τον γλωσσολόγο. Δική μου προτεραιότητα, του μεταφραστή, είναι να προσεγγίσω αναλυτικότερα το φαινόμενο, να συγκρίνω τις δύο ορολογίες, να αναζητήσω τα αίτια αυτής της ΟΓΓ, τις ανάγκες που ενδεχομένως καλύπτει, τα προβλήματα που ασφαλώς θέτει, προκειμένου να δω πως θα την αντιμετωπίσω⁽⁵⁾.

2.2. Όταν μιλάμε για τεχνικούς όρους, εννοούμε λέξεις ή φράσεις που είναι αποτέλεσμα ρητών ή σιωπηρών συμβάσεων μεταξύ επιστημόνων του αυτού συνήθως αντικείμενου, και αποτελούν εργαλεία για να διατυπώνουν οι επιστήμονες αυτοί την πραγματικότητα του

αντικείμενους τους, και να επικοινωνούν μεταξύ τους. Το πιο εντυπωσιακό γνώρισμα των τεχνικών όρων –εντυπωσιακό για τη διερεύνηση που επιχειρώ– είναι η υποχρεωτική τους χρήση αποκλεισμένων όλων των άλλων δυνατοτήτων που παρέχει η γλώσσα για να διατυπώσει κανείς το ίδιο πράγμα. Και αυτό, διότι υπάρχει κίνδυνος ο ομιλητής να θεωρηθεί άσχετος με το αντικείμενο ή, πολύ χειρότερα, να καταστεί αδύνατη η επικοινωνία. Σε ένα εγχειρίδιο φυσικής δεν έχει θέση ούτε η γρηγοράδα, ούτε η σβελτάδα: μόνο για ταχύτητα μπορεί να γίνει λόγος. Αυτό είναι και το σημαντικότερο –ίσως το μόνο;– κοινό στοιχείο ανάμεσα στην τεχνική ορολογία και στην ΟΓΓ. Γιατί και η ΟΓΓ είναι υποχρεωτική, με κίνδυνο, σε περίπτωση μη χρησιμοποίησης των επιβεβλημένων όρων, να ξενίσει ο λόγος τον αυτόχθονα ομιλητή, να του προκαλέσει μια εντύπωση αδεξιότητας ή να γίνει δυσνόητος ή και να προδοθεί ενδεχομένως η ξένη καταγωγή του χρήστη της γλώσσας. Ας μη ξεχνάμε ότι όλα ξεκίνησαν από την αντίδραση του ακροατή στη μη αναμενόμενη απάντηση μιας Ιταλίδας σπουδάστριάς.

2.3. Βεβαίως, εδώ θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι όλοι οι "όροι" της γενικής γλώσσας δεν είναι στον ίδιο βαθμό υποχρεωτικοί. Αν η εισβολή των λέξεων "Ιησούς" και "οικία" στον τρέχοντα νεοελληνικό λόγο ασφαλώς και θα προκαλέσει κάποια αντίδραση, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα συμβεί το ίδιο όταν διαβάσει κανείς σε μια μετάφραση για "ξαφνική καταιγίδα", γαλλικά, "orage", και όχι για "μπόρα". Εδώ ο μεταφραστής έχασε μια ευκαιρία να παραγάγει λόγο αυθεντικό, αλλά αυτό μάλλον θα διαλάθει της προσοχής των πολλών.

2.4. Από δω και πέρα, κυρίως, διαφορές έχω να επισημάνω ανάμεσα στην τεχνική ορολογία και στην ΟΓΓ: πρώτα πρώτα, η ΟΓΓ δεν φαίνεται να επιτελεί κανέναν ιδιαίτερο σκοπό, όπως η ΤΟ, και ως προς αυτό το σημείο δεν διαφέρει από το υπόλοιπο λεξιλόγιο της γενικής γλώσσας. Εξάλλου, δεν είναι ούτε προϊόν απόφασης ή σύμβασης μιας περιορισμένης ομάδας ανθρώπων, αλλά αποτέλεσμα ενός άγραφου νόμου που ισχύει για όλους τους χρήστες μιας γλώσσας, που μπορεί να έχει τις ρίζες του στην ιστορία και στην εξέλιξη της γλώσσας ή, πιο απλά, μπορεί να οφείλεται στη συνήθεια. Άλλοι θα έλεγαν στον πλούτο, ή στο πνεύμα της γλώσσας. Σε τι άλλο να αποδώσω το γεγονός ότι "φασόλια" είναι πάντα και απαραίτητως τα ξερά, ενώ "φασολάκια", τα φρέσκα και ότι αν τα πούμε ανάποδα κινδυνεύουμε να μη συνεννοηθούμε; Αυτό όμως καθορίζει και μια άλλη διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη όρων: ότι ενώ οι τεχνικοί όροι έχουν, ή πρέπει, ή πασχίζουν να έχουν αντίστοιχο όρο σε όλες τις γλώσσες για να εκφράσουν την ίδια ακριβώς πραγματικότητα (επομένως και επικαλύπτονται σημασιολογικά από γλώσσα σε γλώσσα), ουδείς υποχρεώνει τις διάφορες γενικές γλώσσες να έχουν τις ίδιες συνήθειες ή κοινό πλούτο, και επομένως οι "όροι" της μιας να αντιστοιχούν σε όρους της άλλης. Έτσι, ενώ η

Ιταλίδα mamma θα κραυγάζει πάντα "Gesù!", κι εμείς θα αναφωνούμε "Χριστέ μου!", ο Γάλλος θα λέει αδιάφορα "Jesus", "le Christ" ή "Jesus – Christ".

2.5. Πέρα όμως από αυτούς τους "όρους" που είναι, θά'λεγε κανείς, αυθαίρετες επιλογές της γλώσσας, υπάρχουν και άλλοι που μοιάζουν να οφείλονται στο γεγονός ότι κάθε γλώσσα έχει μια δική της θεώρηση της πραγματικότητας, θεώρηση που ασφαλώς διαφέρει από τη μια γλώσσα στην άλλη. Αυτό θα πει, πρώτα πρώτα, ότι δυο γλώσσες μπορεί να βλέπουν την ίδια πραγματικότητα φωτίζοντάς την από διαφορετική οπτική γωνία, και να την ονοματίζουν επομένως με βάση διαφορετικά χαρακτηριστικά της. Για να σιδερώσει κανείς χρειάζεται ένα σίδερο και μια σανίδα. Η ελληνική γλώσσα, η αγγλική, στη διαδικασία αυτή, βλέπουν κυρίως το σίδερο, και λένε "σιδερώνω", "to iron", ενώ η ισπανική φωτίζει τη σανίδα, και λέει "planchar" και το σιδέρωμα "planchado". Ένας πιο τεχνικός όρος, που όμως έχει περάσει στην τρέχουσα γλώσσα είναι το "υδραυλικό τιμόνι": η γαλλική γλώσσα το βλέπει από τη σκοπιά της χρησιμότητάς του και το λέει "direction assistee".

2.6. Διαφορετική θεώρηση της πραγματικότητας από γλώσσα σε γλώσσα μπορεί όμως να σημαίνει και κάτι άλλο: ότι μια γλώσσα έχει τη δυνατότητα να απομονώνει, με δικά της κριτήρια, ορισμένα τμήματα της πραγματικότητας, να τους δίνει όνομα, το οποίο όμως δεν υπάρχει σε άλλες γλώσσες, μολονότι υπάρχει η αντίστοιχη πραγματικότητα. Για το τραπέζι και την καρέκλα εύκολα μπορώ να βρω λέξεις σε διάφορες γλώσσες. Για το ρηχό, η ελληνική γλώσσα έχει δύο λέξεις, το λέει και αβαθές· η αγγλική έχει μία, shallow· και η γαλλική, καμία. Η γαλλική γλώσσα πάλι έχει λέξη για το αντίθετο του νομάδα, που εμείς δεν έχουμε. Όσο για κείνη την αγγλική λέξη "home", με όλη την ψυχική και ποιητική φόρτιση που περιέγραψε ο Gaston Bachelard⁽⁶⁾, αναρωτιέμαι, υπάρχει αντίστοιχή της σε άλλη γλώσσα;

2.7. Πέρα από αυτές, μπορεί να αποτολμήσει κανείς και άλλες εξηγήσεις για την ύπαρξη της ΟΓΓ. Υπάρχουν φορές, που η γλώσσα μοιάζει να κάνει αυστηρή κατανομή του πλούτου της, και να μας υποχρεώνει, λόγου χάρη, να τρώμε *αρνάκι* ψητό, αλλά γιαούρτι *πρόβειο*, ενώ όταν το ίδιο ζώο δηλώνει τον Χριστό, αναφέρεται απαραίτητως ως ο *αμνός* του Θεού. Ενώ για τους Ισπανούς, el cordero de Dios είναι ο αμνός του Θεού, αλλά και ragu de cordero παραγγέλλει κανείς στο εστιατόριο... Άλλοτε πάλι, οι επιλογές της γλώσσας είναι σαν να αποκαλύπτουν την ψυχοσύνθεση του λαού που τη χρησιμοποιεί: το "Γραφείο απολεσθέντων αντικειμένων" ηχεί σαφώς απαισιόδοξο, σε σύγκριση μάλιστα με το γαλλικό "Bureau des objets trouvés": ενώ, απέναντι και στα δύο, το αγγλικό, "Lost and Found", απαθέστατο και φλεγματικό, παραπέμπει στις αναμνήσεις μας από τον Φιλέα Φογκ.

2.8. Μια τελευταία επισήμανση αφορά τις συνδηλώσεις. Ασφαλώς και οι τεχνικοί όροι και οι όροι της γενικής γλώσσας έχουν συνδηλώσεις. Το ενδιαφέρον και μεταφραστικώς σημαντικό είναι ότι οι όροι της γενικής γλώσσας, που πηγάζουν από την ιδιοφυΐα ενός ολόκληρου λαού, και που δεν έχουν απαραίτητα αντίστοιχους στην άλλη γλώσσα, συμβαίνει να περιβάλλονται από πληθωρικές συνδηλώσεις που κινδυνεύουν είτε να χαθούν είτε να επιβάλουν αυταρχικά την παρουσία τους, ανάλογα με την κατεύθυνση προς την οποία γίνεται η μετάφραση. Εύκολα μπορεί να φανταστεί κανείς τις συνδηλώσεις που προστίθενται όταν μεταφράσουμε τη γαλλική roule φερμιέρε, και την πούμε "κότα αλανιέρα": συνδηλώσεις και χαμογελαστές συν-εκδηλώσεις... Και, αντίστοιχα, πόσες συνδηλώσεις χάνονται, όταν και πάλι μεταφράζουμε από τα γαλλικά το ιδιόμορφο εκείνο λαχείο, το ξυστό, που οι Γάλλοι όμως το λένε *morion*!

3 ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

3.1. Η διερεύνηση που επιχειρήσαμε, βεβαίως δεν εξαντλεί το θέμα. Δεν εξετάσαμε π.χ. την προέλευση των γενικών όρων ως λέξεων, σε σχέση με τους τεχνικούς όρους: είναι νεολογισμοί, είναι ήδη υπάρχοντα ενεργά ή αδρανή στοιχεία της γλώσσας, επαναφορισμένα σημασιολογικά; Δεν μιλήσαμε ούτε για την παγιωμένη μορφή των όρων και την γενική τους απροθυμία να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις της γλώσσας. Σκοπός μας όμως ήταν να εντοπίσουμε αρκετά στοιχεία για να συναγάγουμε ουσιώδη πρακτικά συμπεράσματα προς χρήση του μεταφραστή, αφήνοντας την περαιτέρω διεξοδική γλωσσολογική δουλειά στους ειδικούς.

3.2. Και τα στοιχεία για τα πρακτικά μας συμπεράσματα τα έχουμε. Πρώτα πρώτα είναι σαφές ότι παράλληλα με την ΤΟ, που είναι εμφανής, που αποτελεί πρόσθετο, εντοπισμένο και αντιμετώπισιμο πρόβλημα της μετάφρασης, που κινητοποιεί κόσμο και τεχνολογικά μέσα για την εξεύρεση αντιστοιχιών από γλώσσα σε γλώσσα και γίνεται αφορμή για την εκπόνηση πάσης φύσεως βοηθημάτων προς τον μεταφραστή, παράλληλα με αυτή την ορολογία, υπάρχει και μια άλλη, ορολογία της γενικής γλώσσας, μη εμφανής, που ελλοχεύει και στα πλέον "αθώα" (από την άποψη της ΤΟ) κείμενα, και αποτελεί επομένως μόνιμο αφανές πρόβλημα, άρα μόνιμο κίνδυνο όλων των κειμένων, στον οποίο ουδείς ποτέ εφιστά την προσοχή του μεταφραστή, και πολύ λιγότερο του προσφέρει λύσεις ή βοήθεια.

3.3. Είναι αλήθεια ότι πολλούς από τους όρους που συναντήσαμε, μπορεί να τους βρει κανείς στο λεξικό: τα φασόλια και τα φασολάκια, την αγγλική λέξη home, τον αμνό του Θεού... Το θέμα όμως είναι ότι το λεξικό δεν τα έχει όλα. Δεν έχει το Gesu, δεν έχει, όπως επισημαίνει ο Π. Νιτάλτας⁽⁷⁾ ούτε ολόκληρη εκείνη την κατηγορία των λεκτικών συνάψεων, που αποτελούν κι αυτές μέρος του θεματός μας, αφού, όπως μας λέει ο ίδιος, αν δεν είναι

σωστές, "το κείμενο χωλαίνει· επομένως η κατανόηση εκ μέρους του αναγνώστη μπορεί να παρουσιάζει δυσχέρειες"⁽⁸⁾.

3.4. Αλλά το πρόβλημά μας είναι άραγε το λεξικό; Αν ο αυτόχθων ομιλητής της γλώσσας χρησιμοποιεί τους "γενικούς" όρους χωρίς καν να συνειδητοποιεί την ιδιομορφία τους, αυτό σημαίνει κατ' αρχήν ότι δεν του θέτουν κανένα πρόβλημα. Και πράγματι, όπως είδαμε, το πρόβλημα σε ξένον χρήστη της γλώσσας τέθηκε αρχικά. Πράγμα που σημαίνει για τη μετάφραση, ότι στην "γενική" ορολογία θα σκοντάψει εκείνος που κάνει αντίστροφη μετάφραση. Και επειδή φαίνεται ότι το πρόβλημα αυτό δεν λύνεται, η μεταφραστική ηθική απαγορεύει την αντίστροφη μετάφραση. Να λοιπόν ένας πολύ συγκεκριμένος λόγος, ασφαλώς όχι ο μόνος, του αγνώστου προελεύσεως γενικού και άγραφου αυτού νόμου, σύμφωνα με τον οποίο ο μεταφραστής μόνο προς τη μητρική του γλώσσα μεταφράζει.

3.5. Χωρίς αυτό να σημαίνει δυστυχώς ότι όποιος συμμορφώνεται με τον κανόνα και μεταφράζει προς τη μητρική του γλώσσα είναι προφυλαγμένος από τους κινδύνους της "γενικής" ορολογίας. Ίσως να μην απειλείται από τους απόλυτα υποχρεωτικούς όρους όπως "Χριστός" στη θέση του "Gesu", ή "σπίτι" στη θέση της "οικίας". Αν όμως ο όρος είναι λιγότερο "υποχρεωτικός" (2.3), πάντοτε κινδυνεύει ο μεταφραστής να παρασυρθεί από τον περιγραφικό, περιφραστικό τρόπο που χρησιμοποιεί η ξένη γλώσσα για να εκφράσει την ίδια πραγματικότητα. Σε ένα κείμενο μεσαιωνικής ιστορίας, ο Γάλλος συγγραφέας, αναφερόμενος στην ανάπτυξη των πόλεων και μάλιστα ορισμένων μεγάλων πρωτευουσών της Ευρώπης χρησιμοποιεί τη λέξη *super-villes*, που είναι ασφαλώς δικό του κατασκευάσμα. Ο μεταφραστής παιδεύτηκε αρκετή ώρα διστάζοντας ανάμεσα στις λύσεις "υπέρ-πόλεις" και "σούπερ-πόλεις", απελπιστικά αδέξιες και οι δύο, επειδή ακριβώς, στη γλώσσα μας υπάρχουν οι "μεγαλουπόλεις", όρος που εδέησε κάποια στιγμή να του έρθει στο μυαλό. Και αναρωτιέται, και ίσως κάθε μεταφραστής θα έπρεπε να αναρωτιέται, πόσα τέτοια του έχουν διαφύγει κατά καιρούς.

3.6. Όλα αυτά συμβαίνουν βέβαια όταν η γλώσσα προς την οποία μεταφράζει κανείς διαθέτει κάποιον "όρο", εκεί που η γλώσσα εκκίνησης δεν διαθέτει. Όταν όμως συμβαίνει το αντίθετο; Όταν δεν έχουμε στη γλώσσα μας αντίστοιχο εργαλείο για να αποδώσουμε κάποιον "όρο" του πρωτότυπου; Τότε το πρόβλημα είναι προσωπικό, του μεταφραστή. Είναι ένα αίσθημα ματαιώσης, η γνωστή εκείνη πικρή γεύση που του αφήνει κάθε φορά η διαπίστωση ότι κάτι χάθηκε στη μετάφρασή του. Πώς να αισθάνονται άραγε οι Γάλλοι, οι Άγγλοι, οι Βέλγοι, οι Ελβετοί μεταφραστές, κάθε φορά που πρέπει να μεταφράσουν την ελληνική λέξη "λιακάδα", που εμείς τη λέμε και "χαρά Θεού";

4 ΕΠΙΛΟΓΟΣ

4.1. Ευτυχώς που τα πάντα δεν είναι ορολογία. Όχι επειδή έτσι θα γίνονταν τα πράγματα ακόμη πιο δύσκολα, αλλά γιατί θα έχανε τότε ο μεταφραστής τα πολυτιμότερα δικαιώματά του, το δικαίωμα να θέλει και το δικαίωμα να αποφασίζει. Αυτά που κάνουν τη δουλειά του διαφορετική από της μηχανής, και συνιστούν τη δική του πολυσυζητημένη ελευθερία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Και αν αυτή δεν αρκεί, τότε παραπέμπω στο: ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γ., *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία*, εκδ. Δέσποινα Μαυρομάτη, Αθήνα 1984, 292 σ., σ. 29.
2. VINAY, J. P. – DARBELNET, J., *Stylistique comparee du francais et de l' anglais*, Παρίσι, Didier, 1977, 2η έκδ. 1980, 332 σ.
3. Να θυμίσω και τη χρήση του ονόματος στο ελληνικό υβρεολόγιο;
4. Σκόπιμα δεν χρησιμοποιήθηκαν κεφαλαία, που θα καθοδηγούσαν τον αναγνώστη, αφού και ο προφορικός λόγος δεν έχει κεφαλαία.
5. Για την αντιμετώπιση της άλλης, της τεχνικής ορολογίας στη μετάφραση, πολύ κατατοπιστικό το: DURIEUX Ch., *Fondement didactique de la traduction technique*, Παρίσι, Didier Erudition, coll. "Traductologie", n° 3, 1988, 176 σ.
6. BACHELARD G., *La Poetique de l'espace*, Παρίσι, P.U.F., 1957, 5η έκδ. 1967, 220 σ.
7. ΝΤΑΛΤΑΣ Π., "Collocations, colligations, and the process of translation", *Πρακτικά του 13ου Διεθνούς Συνεδρίου Λειτουργικής Γλωσσολογίας – Κέρκυρα 24–29 Αυγ. 1986*, Αθήνα, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1988.
8. ΝΤΑΛΤΑΣ Π., *Δοκίμια διδακτικής της μετάφρασης*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1995, 234 σ., σ. 136.

Άρης Αλεξάκης

Καθηγητής μετάφρασης – Διδάκτορας γενικής και συγκριτικής λογοτεχνίας.

Πρώην γενικός διευθυντής του Κέντρου Μετάφρασης και Διερμηνείας (ΚΕΜΕΔΙ).

Χρ. Πάτση 5α, 453 33 ΙΩΑΝΝΙΝΑ